

ברכות כ

משה שווערד

1. ספר אז ישיר – חלק ירח האיתנים

✽ אירועים בחייו של יוסף הקשורים למים

בדברים אלו יש לבאר מדרשים ומוקורות רבים המקשרים תחנות חיים מרכזיות של יוסף למים. הטעם לזה הוא שיוסף הצדיק השיג את השליטה החזקה ביותר על תאוות הגוף, וע"כ נקשר בנפשו אל יסוד המים.

סוד המים ומצות ניסוך המים ✽ _____ • **אז ישיר** ✽ שצג

על הבור שאחי יוסף השליכוהו אליו, נאמר (בראשית ל"ז כ"ד) 'והבור רק אין בו מים', ודרשו חז"ל (שבת דף כ"ב):

מומשימע שנאמר 'והבור ריק', איני יודע שאין בו מים, אלא מה תלמוד לומר 'אין בו מים', מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו.

ואולי יש להוסיף בדברי חז"ל שמה שנאמר שאין בבור מים, היינו שלא היתה בבור מים של תאוה – כי יוסף שולט היה על תאוותו.

וכן מצינו שתחילת שלטונו של יוסף במצרים היתה קשורה למים, שהרי פרעה ראה בחלום את הפרות העולות מן היאור, ופתר לו יוסף את החלום ששבע שנות שובע ולאחריהן שבע שנות רעב עתידות לבוא על מצרים. וידוע הדבר שמצרים מתפרנסת מן היאור, שהיאור עולה ומציף את השדות. הרי לנו שעלייתו של יוסף למשרת מושל על ארץ מצרים קשורה היתה למים.

כן מצינו מאמרי חז"ל הקושרים בין יוסף ומים. במסכת בבא מציעא (דף פ"ד ע"א) איתא:

רבי יוחנן הוה אזיל ויטיב אשערי טבילה. אמר כי סלקן בנות ישראל מטבילת מצוה לפגעו בי כי היכי דלהוו להו בני שפירי כוותי, גמירי אורייתא כוותי. אמרו ליה רבנן לא מסתפי מר מעינא בישא. אמר להו אנא מזרעא דיוסף קאתינא דלא שלטא ביה עינא בישא, דכתיב 'בן פרת יוסף בן פרת עלי עין'. ואמר רבי אבהו אל תקרי 'עלי עין' אלא עולי עין. רבי יוסי בר חנינא אמר מהכא 'וידגו לרב בקרב הארץ' מה דגים שבים מים מכסים אותם ואין העין שולטת בהן, אף זרעו של יוסף אין העין שולטת בהן.

כלומר, רבי יוחנן נוהג היה לשבת על פתח בית הטבילה, בכדי שהנשים היוצאות ממנו יפגעו בו ויראוהו, שע"י זה יהיו להן בנים יפי תואר כר' יוחנן. ואמרו לו החכמים וכי אין אתה חושש מפני עין הרע. השיב להם ר' יוחנן הלא אני מזרעו של יוסף שזכה ואין עין רעה שולטת בו.

ישנם שני מקורות מכוננו אנו למודים שאין עין רעה שולטת ביוסף וזרעו. הראשון נמצא בברכתו של יעקב ליוסף (בראשית מ"ט, כ"ב) 'בן פורת יוסף בן פורת עלי עין בנות צעדה עלי שור'. ודרשו במדרש תנחומא (נשא, פרק ל'):

מה כתיב ביוסף בן פורת יוסף. א"ל הקב"ה יוסף יהא שלום על העין שעצמה ולא הביטה באחת המצריות שנאמר בנות צעדה עלי שור.

דהיינו, שכתוצאה משליטת יוסף בעיניו כשנמנע מלהביט במצריות, נמסרה בידו שליטה על עיני העין, וע"כ אין עין רעה שולטת בוקצא.

השני נמצא בברכת יעקב לבני יוסף (בראשית מ"ח, ט"ז) 'וידגו לרב בקרב הארץ', ודרשו חז"ל:

מה דגים שבים, מים מכסים אותם ואין העין שולטת בהן, אף זרעו של יוסף אין העין שולטת בהן.

.....
קצא. ודרשו במדרש תנחומא (נשא כ"ח):

'מושל באדם צדיק מושל ביראת אלקים' - נוי הוא שמושל ביצרו נוי שעושה רצונו של מקום. ונוי הוא זה? זה יוסף אבי מנשה, אבי אביו של יהושע בן נון. מה כתיב בו 'ויהי אחר הדברים האלה ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף וינאן ולא שמע אליה', אמר ליה הקב"ה אתה לא שמעת לה, חייך אני ממליכך על מצרים ויהיו כולם שומעין לדבריך. שנאמר 'ויאמר פרעה לכל מצרים לכו אל יוסף וגו', וכן הוא אומר 'ויוסף הוא השליט על הארץ הוא המושביר', על ששלט ביצרו נעשה שליט בארץ.

הרי שיוסף שלט על ארץ מצרים בזכות שניירת עיניו שלא נתפס לעבירה עם אשת פוטיפר. כתב בבעל הטורים (בראשית ל' י"ד):

בכל שנות השבטים אין ס' אלא ביוסף רמז שהוא שטנו של עשו.

ודרשו בגמ' (זבחים דף קי"ח ע"ב):

רבי אבהו אמר, אמר קרא 'בן פורת יוסף בן פרת עלי עין' שלא רצתה לזון וליהנות מדבר שאינו שלו, תזכה ותאכל כמלא עיניה. רבי יוסי ברבי חנינא אמר 'ורצון שוכני סנה עין' שלא רצתה ליהנות מדבר שאינו שלו תזכה ותאכל בין השנואין.

שליטת יוסף על עיניו היא שסייעה בידו לשלוט בכל.

הטעם שזרעו של יוסף נמשלו לדגים שבים, הוא משום שיוסף שולט על המים. דהיינו שולט על תאותו, וכנגד זה המים מגנים עליו ועל זרעו, וכשם שהמים מגנים על הדגים ואין העין שולטת בהם. כן המים מגנים על יוסף וזרעו שאין עין רעה שולטת בהם.

איתא במסכת סוטה (דף י"ג ע"א):

ומנין היה יודע משה רבינו היכן יוסף קבור. אמרו סרח בת אשר נשתירה מאותו הדור הלך משה אצלה. אמר לה כלום את יודעת היכן יוסף קבור? אמרה לו ארון של מתכת עשו לו מצרים וקבעוהו בנילוס הנחר כדי שיתברכו מימיו. הלך משה ועמד על שפת נילוס אמר לו יוסף! יוסף! הגיע העת שנשבע הקב"ה שאני גואל אתכם והגיעה השבועה שחשבעת את ישראל, אם אתה מראה עצמך מוטב, אם לאו הרי אנו מנוקין משבועתך. מיד צף ארונו של יוסף, ואל תתמה היאך ברזל צף.

כלומר, כשבא משה להעלות את עצמות יוסף מארץ מצרים לא ידע היכן נמצא ארונו ואמרה לו סרח בת אשר שיוסף נקבר בנילוס כדי שיתברכו מימיו. באותה שעה עמד משה על שפת הנילוס ואמר לו ליוסף אם אתה מראה עצמך מוטב וכו', ומיד צף ועלה ארון הברזל של יוסף. ויש ללמוד מדברי הגמ' שאפילו המצרים הכירו בשליטתו של יוסף על המים, וע"כ הטמינו את ארונו במי הנילוס, בכדי שיתברכו מימיו. ועוד נראה שהרי ארונו של יוסף מברזל היה וכיצד צף, אלא שבזכות ששלט ביצרו וכבש את יסוד המים, הרי שזכה לשלוט שליטה מוחלטת ביסוד המים, ואין פלא במה שע"י שליטה זו צף ועלה ארונו שהיה כבד ועשוי מברזל.

2. קובץ המאור אלול תשס"ט – |קונטרס 'אז ישיר'| בענין שומע כעונה

בדרך כלל, מצוה שבגופו צריכה להעשות על ידי האדם עצמו. אולם, דין של שומע כעונה הוא שהשומע דבר מאחר יכול לצאת ידי חובתו ע"י מה ששמע מהאחר ואין השומע צריך להוציאו בפיו. ובדין של שומע כעונה יש בו כמה הבנות. במאמר הזה נביא ההבנות השונות והנפק"מ לדינא. עוד נסביר החילוקים בין שומע כעונה לדין של הרהור כדיבור, ועוד.

הדיבור בהר סיני

במש' (ברכות כ:) מובא הדין של בעל קרי (שאסור לו בתלמוד תורה ובתפילה) לגבי קריאת שמע. המש' אומרת "בעל קרי מהרהר בלבו ואינו מברך לא לפניו ולא לאחריה." כלומר, שהבעל קרי אינו מברך ואינו מהרהר ברכות ק"ש אבל ק"ש עצמה מהרהר ואינו קורא.

ובגמ' מובא שרבינא אמר ש"זאת אומרת הרהור כדיבור דמי דאי סלקא דעתך לאו כדיבור דמי למה מהרהר אלא מאי הרהור כדיבור דמי". כלומר, שרבינא הוכיח מדינו של הבעל קרי שהרהור מועיל לצאת מצות קריאת שמע בכל אדם כאילו הוציא בשפתיו, שאם לא כן, מה התועלת במה שהבעל קרי מהרהר בלבו.

אך הגמ' הקשה "יוציא בשפתיו", כלומר, שאם הרהור כדיבור וגם מותר לבעל קרי להרהר בק"ש, משמע שלגבי הדין דאורייתא של ק"ש לא גזרו על בעל קרי, וא"כ למה אינו קורא ק"ש בשפתיו. ותירץ הגמ' "כדאשכחן בסיני", שמכיון שתקנת עזרא שבעל קרי אסור בתלמוד תורה ובתפילה, נסמך על מה שהקפידה התורה שלא יהיו בני ישראל בעלי קריים בשעת קבלת התורה, ובהר סיני ההקפדה היתה על דיבור ממש, ולא על הרהור. ולכן, אע"פ שהרהור כדיבור, מ"מ הקפידה גבי בעל קרי בדוקא על דיבור ממש. וא"כ, בעל קרי יהרהר בלבו כדי לצאת ק"ש, וע"י שמהרהר ואינו מדבר יוצא מצות ק"ש ואינו עובר על תקנת עזרא.¹

ונחלקו רש"י ותוס' על איזה דיבור התכוונה הגמ' כשתרצה כדאשכחן בסיני. התוס' (ד"ה כדאשכחן) כתבו "כדאשכחן בסיני דהיה שם דיבור והיו צריכין לטבול ואע"פ שהיו שותקין שומע כעונה". התוס' הבינו שלא היו מדברים ממש, אלא שהיו שומעים העשרת הדברות. ואע"פ שהיו רק "מדברים" ע"י שומע כעונה, מ"מ היו צריכים טבילה, ששומע כעונה נחשב לדיבור (ממש) לגבי הצרכת טבילה לבעל קרי, אף שהרהור (כדיבור) אינו מצריך טבילה.²

ורש"י (ד"ה כדאשכחן) פירש באופן אחר, וכתב "שהפרישן מאשה דכתיב אל תגשו אל אשה, ועל פרישה זו סמך עזרא לתקן טבילה לבעלי קריין קודם שיעסקו בתורה, דכתיב והודעתם לבניך וסמיך ליה יום אשר עמדת לפני ה' אלקיך בחורב כדאמרינן לקמן בפרקין". כלומר, שרש"י מפרש שהדיבור שהתחייב את הטבילה היה דיבור ממש והיה הדיבור של המצוה של "והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלקיך בחרב" (דברים ד:ט,י). יש מצוה על האב להודיע לבנו עניני מעמד הר סיני. ורבינו יונה (ברכות יב.) הסביר "וההודעה אי אפשר אלא בדיבור". לכן המצוה של הודעה התחייב כלל ישראל להיות טהורים מטומאת קרי בשעת קבלת התורה.

ויש לעיין, מכיון שנתנית העשרת הדברות היתה קודם למצות והודעתם, למה לא פירש רש"י כמו שפירשו התוס' שהדיבור היה ע"י שומע כעונה בשעת נתנית העשרת הדברות.³ וכדי להסביר המחל' רש"י ותוס' צריכים אנו לעיין במהות דינו של שומע כעונה.

•••

הסבר מחל' רש"י ותוס'

¹ בראש יוסף (לבעל הפמ"ג ברכות שם) הקשה למה אין הבעל קרי יכול להרהר בברכות ק"ש ושאר דברים, עיין שם תירוץ.

² הגר"ז על התורה (יתרו יט:ז) הסביר דברי התוס' שבנ"י היו חייבים בטבילה ובפרישה משום שרצו לשמוע את עשרת הדברות מאת הקב"ה, שהקב"ה ידבר אליהם ולא רק שהקב"ה ידבר אל משה. ומפני שהקב"ה הסכים עמהם, הדיבור אליהם היה בגדר שומע כעונה, ולכן היו צריכים טבילה ופרישה מן האשה.

ונראה מהגר"ז דדין שומע כעונה אינו מועיל אא"כ המשמיע מדבר אל השומע, אבל אם המשמיע מדבר אל איש אחר אין דין שומע כעונה מועיל. ולכן דוקא משום שהקב"ה דבר אל כל ישראל היו יכולים לצאת ע"י שומע כעונה. אבל אם היה הקב"ה מדבר אל משה ובני ישראל רק היו שומעים, לא היו יוצאים ידי שומע כעונה. ועפ"ז יש להסביר התנאי בשומע כעונה שצריך כוונת המשמיע. תנאי זה הוא כדי שהמשמיע נחשב שמדבר אל השומע ג"כ, ולא רק לאחר.

³ ואפשר לומר שמהגמ' מבואר שדיבור זה היה עדיף מהרהור, וא"כ אפשר שרש"י סובר שאין מעלה לשומע כעונה מעל הדין של הרהור כדיבור.

וע"פ כל הנ"ל יש להסביר את המחל' בין רש"י ור"ת בנוגע למי שמתפלל שמונה עשרה והגיע הש"ץ לקדושה. רש"י (סוכה לח: ד"ה הוא אומר ברוך) כתב "וכן למתפללין בצבור ושליח צבור אומר קדיש או יהא שמיה רבא ישתקו בתפלתן וישמעו בכוונה והרי הן כעונין וכשיגמור הקדושה יחזרו לתפלתן." כלומר, שאם הוא באמצע שמונה עשרה שאינו יכול לענות על קדיש או קדושה, ישתק ויכוון למה שאומר הש"ץ ועי"ז יוצא מדין שומע כעונה. ור"ת והר"י (הובאו בתוס' ברכות כא: ד"ה עוד) היו חולקים על רש"י ואומרים "דאדרבה אי שומע כעונה הוי הפסקה אם שותק." כלומר שאם באמת יוצא ע"י שומע כעונה בשמיעתו, וכמו שכתב רש"י, הרי זה כאילו הפסיק באמצע שמונה עשרה ע"י עניית אמן יהא שמיה רבה וכו'.

ויש להסביר את המחל' ע"פ הנ"ל. רש"י סובר ששומע כעונה פועל באופן שע"י השמיעה השומע יוצא ג"כ, ולכן כשהוא עומד באמצע שמונה עשרה, ואינו יכול לענות יצא במה ששמע מפי הש"ץ. אולם מכיון שלא דיבר ממש, לא נחשב כהפסק באמצע שמונה עשרה. אבל ר"ת והר"י סוברים ששומע כעונה פועל באופן שהשומע מתייחס לכל מה שעשה המשמיע. לכן, אם כיון לצאת ידי עניית קדיש וקדושה ע"י שומע כעונה, הרי עצם הענייה מתייחס אליו, והרי הוא כאילו ענה לקדיש ולקדושה מעצמו באמצע השמונה עשרה, ומכיון שדיבר הרי זה נחשב להפסק.

יוצא מזה שרש"י סובר כההסבר הראשון של החזו"א וכהרמב"ם, ששומע כעונה פועל באופן שהשומע יוצא ע"י שמיעתו וא"צ לדבר בפועל. והבעלי התוס' (ר"ת והר"י) סוברים כההסבר הב' של החזו"א, שהשומע מתייחס לכל מה שעשה המשמיע. על פי הבנה זו, יש להסביר את המחל' רש"י ותוס' בנוגע ללימוד דיני בעל קרי ממעמד הר סיני.

כבר הבאנו שרש"י כתב שהדיבור בהר סיני היה הדיבור של מצות והודעתם לבניך. אך התוס' כתבו שהדיבור היה 'עניית העשרת הדברות' ע"י שומע כעונה. ולפי מה שכתבנו ניהא. התוס' שכתבו שהיו נחשבים כמדברים (עניית עשרת הדברות) ע"י שומע כעונה, הרי הם לשיטתם שסוברים ששומע כעונה פועל באופן שהשומע מתייחס לכל מה שעשה המשמיע. לכן כששמעו העשרת הדברות, השמיעה היתה כאילו הם דברו בעצמם את העשרת הדברות, ולכן שמיעה זו הוצרך שיטבלו ויפרשו מנשותיהם לפני כן. אבל רש"י לא היה יכול לפרש כן. רש"י סובר ששומע כעונה אינו פועל כאילו השומע מדבר ממש. אלא שומע כעונה פועל באופן שהשומע יוצא ע"י שמיעתו. לכן אף כששמעו העשרת הדברות, שמיעה זו לא היתה מצריכה שיטבלו ויפרשו מנשותיהם לפני כן, שהרי לא דברו כלל. ולכן רש"י היה צריך למצוא מקום אחר במעמד הר סיני שהיו צריכים לדבר, וזוהי מצות והודעתם.

לפי התוס', תקנת עזרא שהיא מבוססת על הטבילה קודם מתן תורה, היא אף על שומע כעונה (דהיינו שבעל קרי אינו יכול לצאת ע"י שומע כעונה). והוא נלמד ממה שהתורה הקפידה על הטבילה בשביל דיבור הלכתי, דהיינו שומע כעונה. אין היתר לבעל קרי אלא ע"י הרהור כדיבור. אך לפי רש"י אין דיני בעל קרי מחלקים בין מי שיצא ע"י שומע כעונה לבין מי שיצא ע"י הרהור כדיבור. ההקפדה בהר סיני על הטבילה היתה בשביל דיבור ממש (ולא היתה על שומע כעונה, ששומע כעונה אינו מצריך טבילה וכמו שהרהור כדיבור אינו מצריך טבילה). לפי התוס' אף במקום שיותר לבעל קרי להרהר, מ"מ אסור לו לצאת ע"י שומע כעונה, שזהו כדיבור ממש.⁴

⁴ לפי התוס' נראה שאף לאלו הסוברים שהרהור בדברי תורה אינם חייבים בברכת התורה, שמיעת דברי תורה חייב בברכת התורה. שלפי שיטת התוס' מי ששמע דברי תורה הרי הוא כאילו אמרם בפה ועדיף מהרהור, ולכן חייב בברכת התורה כמדבר ממש. אך לפי רש"י יש לומר שהשומע דברי תורה דינו כמהרהר בדברי תורה, ולכן אינו חייב לברך ברכת התורה כמו שאינו חייב לברך על ההרהור בדברי תורה. ועיין בשו"ת יביע אומר (או"ח חלק ד ס' ה אות יח) שדן בנקודה זו.